Dr. ČENĚK SAMEŠ, prof., Třebíč:

Protižidovské hnutí v Třebíči po roce 1848.

(Část I.)

Nepřátelství proti židům, pramenící spíše z zášti konkurenční než z různosti rasové a náboženské, projevovalo se vždy silněji v městech, kde početná židovská obec zasahovala aktivně do hospodářského života. Tak tomu bylo také v Třebíči, jejíž „židovské město“ patří snad k nejstarším na Moravě. Od nejstarších dob máme zprávy, že měštští řemeslníci s třebíčskými židy obchodovali, na druhé straně však, bojíce se jejich konkurence, snažili se je z Třebíče vypuditi i peticemi u vrchností.

Rok 1848 přinesl občanskou rovnost a tím i emancipaci židů. Než právě tento důsledek konstituce křesťanské obyvatelstvo v Třebíči nijak neuspokojil, naopak roztrpčil. Už koncem března r. 1848 ožilo staré nepřátelství a vzájemná nedůvěra zvýšenou měrou. Mladí tovaryši i učedníci pronášeli podle žalob židovských pohrůžky, že konečně bude možno pustiti se „do židů“. Židů zastala se vrchnost a vrchnostenský úřad žádal třebíčský magistrát o zakročení, poněvadž prý strach židů se zvýšil nepřijetím jejich nové tvořící se národní gardy třebíčské. Skutečně velitel třeb. gardy Ignác Glas, Němec a horlivý antisemita, odpověděl, když židé žádali o zařazení do gardy, že napřed musí se vyrovnati křesťanům jak tělesnými tak duševními schopnostmi. Vrchnostenský úřad sdělil zároveň, že židé postavili si sami svou stráž proti možnému útoku. Pohrozil pak, že také ostatní obce panské judikatury, jako Podklášteří, Nové Dvory a vesnice zřídí stráž, jestliže město se nepostará, aby individuím, jež nemají čeho ztratiti, zabránilo v pobuřujících projevech.[1]

Magistrát sice prohlásil, že jest přesvědčen, že obavy vrchnostenského úřadu o bezpečnost židů jsou zbytečné, neboť smysl třebíčského občanstva pro právo bude šetřiti také majetku židů a vyhne se jakékoliv srážce s nimi. Jeho výzva k veliteli gardy, z níž někteří členové účastnili se vyhrožování protižidovského, byla však velmi skromná. Také nespěchal s vyřízením podání vrchnostenského úřadu.

Zatím však obavy židů se splnily a některé domy v žid. městě byly vypleněny. Krajský hejtman jihlavský přesvědčiv se

[1] Měst. archiv č. 552.

o nespolehlivosti národní gardy třebíčské, poslal do Třebíče krajského komisaře Kwokala s asistencí, aby seznal a odstranil příčiny sporu.[2]

Teprve po těchto událostech odpověděl magistrát vrchnostenskému úřadu 28. dubna 1848, že pro velké záští není zatím ani pomyšlení na spojení křesťanských a židovských gard.[3] O zabránění dalším nepřátelským projevům se však nepostaral. Naopak jest zřejmo, že podporoval demonstranty a dopřával ochotně sluchu jejich žalobám. Tak žaloval vrchnostenskému úřadu, že ve službách židovských nachází se mnoho křesťanských dívek a sluhů a že židé se shromažďují u podklášterského mostu a Jihlavské brány a vyzvídají (spionieren). Ukázalo se, že obvinění pokud se služebnictva u židů týkalo, bylo vymyšlené.[4]

Židé sami mnoho opatrnosti neukazovali a nedbali na př., že skupováním potravin mimo tržiště v době zdražování všech potřeb zvětšují proti sobě nenávist zvláště nižších tříd třebíčského obyvatelstva. Nebylo také v řemeslných kruzích v Třebíči ještě zapomenuto, že před státním bankrotem r. 1811 židé koupili za hotové skoro všechno zboží u třebíčských řemeslníků a přispěli tak k finanční zkáze mnohých.[5]

Napiatý poměr k židům přenesl se také do r. 1849 a došel oživení přesnými ustanoveními o židovské emancipaci. Na dotaz krajského úřadu v Jihlavě, jaká jest nálada a smýšlení obyvatelstva po prohlášení konstituce, odpověděl magistrát 16. III. 1849,[6] že nálada lidu po vyhlášení patentu ze 4. března není nikterak příznivá (dass die Volksstimmung keine entschieden günstige sey). Třeba prý se s díkem uznává, že byl vydáním ústavy učiněn konec nejistotě, přece prý dvě příčiny brání obyvatelstvu, aby vyslovilo naprostý souhlas s ústavou. První důvod leží v § 1. občanských základních práv, kde jest vyslovena emancipace židovského obyvatelstva, druhý je v § 42., kde jest stanoven census pro passivní právo volební. Magistrát nemůže prý smlčeti, že se židé již po léta nestarali o předpisy pro ně platící (daß sie sich schon seit vielen Jahren über die für sie bestehenden gesetzlichen Vorschriften hinaussetzten), že křesťanské kupce a řemeslníky různým způsobem poškozovali,* že hleděli míti podle možnosti před nimi výhody a že byli příčinou zkázy mnohého

[2] Jednací protokoly zem. presidia k 18. dubnu 1848. Spisy č. 2357, 2479 a 2998, z nichž by bylo lze seznati podrobnosti, jsou dnes bohužel, jako většina spisů z r. 1848, ztraceny.

[3] Jest zajímavé, že židé přes dosti hrubé odmítnutí neodepřeli peněžitých příspěvků na ošacení gardistů. Podle soupisu přispívatelů při sbírce 16. června 1848 z 16 dobrodinců bylo 8 židů, jejich příspěvek obnášel 84 zl., tedy skoro polovinu celkového obnosu.

[4] Měst. archiv v Třebíči č. 549 k 30. IX. 1848.

[5] Měst. archiv č. 552/111.

[6] Měst. archiv č. 549/54.

* Tak přenášeli svoje kramářství a svůj podomní obchod do města, aniž by platili daně tak vysoké, jaké platili křesťanští obchodníci a řemeslníci. Arch. pres. zem. úř. v Brně fasc. 1/1850 č. 3326.

živnostníka. Zášť proti nim vznikla pro jejich drzé a hrdopyšné chování k dlužníkům. Oprávněné starosti působí rozšiřování židů v městě a předměstích, zakupování domů a vnikání cizích židů. K tomu třeba přičísti ještě nenávist nevzdělaných tříd (der Haß der ungebildeten Klaßen), kteří se obávají potlačování katolického náboženství židy. Nelze prý tedy očekávati, že by v dohledné době mohlo dojíti k přijetí židů do společnosti obce.

Zemské gubernium přesvědčilo se dotazy, že největší nepřátelství jest tam, kde jsou židovské čtvrti a proto bylo nařízeno všem krajským hejtmanům, aby vyzvali židy k největší mírnosti v uplatňování svých nových práv. Židé měli se vystříhati všeho, co by druhou stranu urážlo, zejména činů protizákonných. Jen tak jest možno vyhnouti se srážkám [7]

Přes všechna opatření přece došlo k násilným projevům nepřátelství a to na několika místech najednou, takže podezíravý Bach byl nakloněn viděti v tom organisovanou a cílevědomou snahu zneklidniti mysl obyvatelstva. Mezi městy, kde židé byli napadeni, byla i Třebíč. Hlavní příčinou bylo stěhování se židů do města a usazování se na náměstí. Příchod židů, kteří nabízeli vyšší nájemné než mohl platiti řemeslník domácí, způsobil náhlé zvyšování činží a dokonce vypovídání křesťanských rodin z bytů.* Část křesťanského obyvatelstva dala na jevo svoje mínění demonstracemi, zejména proti Taussigovi a Fr. Neumannovi. Fr. Neumann otevřel si na náměstí bez dovolení obchod sukny a to bylo solí v očích soukeníkům. Bouře a nepř. projevy** daly magistrátu podnět, aby zakázal Neumannovi drobný prodej suken. Neumann neuposlechl a tak lid přikročil k činům.

V noci z 30. dubna na 1. května sběhl se zástup lidu k domu Neumannovu*** a vytloukl všechna okna. Chování veřejných činitelů bylo podivné. Garda nezakročila. Třebíčský purkmistr Jos. Kliment mlčky schvaluje, co se stalo, nezjednal klid**** a také jihlavský podkrajský Hübner choval se netečně, ačkoliv zástupci židovské náboženské obce osobně své stížnosti v Jihlavě přednesli. Liknavost úřadů dodala odvahy k novým demonstracím. V noci z 2. na 3. května u domu Neumannova vylomena vrata, zástup ozbrojený sekyrami a motykami vnikl do skladiště, zboží z části zničil a

[7] Archiv zem. pres. v Brně fasc. 1 22 č. 1850 z 17. III. 1849.

* Zejména působilo hněv, že byla z bytu vypovězena kterási chudá rodina, která byt již po dlouhá léta obývala, protože židovská rodina nabídla a zaplatila dvojnásobné nájemné. Vedle toho byla některými třebíčskými měšťany, ne příliš oblíbenými (nicht im besonderen Rufe stehenden), podána žádost kraj. presidentu, aby bylo židům dovoleno stěhovati se do města. Veřejnost byla přesvědčena, že židé za tuto ochotu dobře zaplatili.

** 24. dubna vržen jakýmsi hochem kámen do oken Neumannova bytu, 25. dubna pomazán byl Neumannův dům blátem. Arch. pres. zem. úř. v Brně fasc. 1. č. 3326/r.

*** Č. 34 a 35 na Karlově nám.

**** Ministr Bach napsal o jednání jeho, že bylo „nicht entsprechend". Arch. pres. z. úř. v Brně fasc. 1/1850 č. 3438. Již 25. dubna si stěžoval Neumann na magistrátě, byl však odbyt pouze sliby.

z části rozkradl. I do soukromého bytu se dostali a rozbili vnitřní zařízení, peřiny roztrhali a okny vyházeli.

Teprve nyní odebral se podkrajský Hübner do Třebíče, vzav ssebou pouze komisaře Ulmanna. Ani jeho přítomnost však nepřinesla uklidnění. Ještě 3. května byla vybita kořalna Felixova* na náměstí v domě č. 106 a obchod Taussigův a ohlášeny nové demonstrace, či jak se tehdy říkalo „kočičina“ proti advokátu Dru J. Kafkovi, který svým jménem koupil pro Neumanna měšťanský dům. Podkrajský Hübner proto žádal, aby do Třebíče k ochraně pořádku i státního majetku na berním úřadě a nově zřízeném okresním soudě byly poslány na trvalo dvě setniny vojska.** V témž podání zmínil se Hübner o netečnosti gardy, že nenavrhuje její rozpuštění jen z ohledu na jejího velitele, který jest prý člověkem oblíbeným i spolehlivým.***

Že se demonstrace stále a stále opakovaly, největší vinu jistě nesl okresní hejtman (podkrajský) Hübner. Kdyby byl poslal do Třebíče vojsko s komisařem hned po prvých událostech, snad by bylo možno klid nadále udržeti. Ještě 3. května zabránilo pouze energické vystoupení úředníků třebíčského berního úřadu, že výtržnosti proti Taussigovi a Felixovi se nerozšířily. Hübner projevil nejen málo energie, ale také málo dobré vůle. I tisk si povšiml jeho chování.**** V Třebíči po bouřích byla ponechána setnina vojska s vyšetřovací komisí a komisařem Ulmannem, jenž měl vyšetřiti nejen průběh bouří, ale zjistiti přesně také vinu na straně židovské a navrhnouti potrestání. Zemské presidium doufalo, že tak nejlépe budou odstraněny příčiny dalších sporů.

Situace byla jistě vážná, když sám krajský pres. Lebzeltern zajel do Třebíče, aby se přesvědčil o stavu ve městě a o zařízeních podkrajského. Vraceje se však přes Jihlavu do Brna poznal, že třebíčské výtržnosti nezůstanou ojedinělým projevem protižidovského smýšlení. Za pobytu presidentova v Jihlavě 7. května došlo k podobným demonstracím, proti nimž bylo těžko vystoupiti, když i v Jihlavě garda selhala a vojsko — tehdy v Jihlavě v ne-

* Relace kraj. presidenta zem. presidiu z 11. května 1850. Archiv pres. zem. úřadu v Brně fasc. 1/1850 č. 3326. U Felixů se prý jednalo jen o rozbití několika lahví a sklenic, u Taussiga vybrány jen peníze ze zásuvky v obchodě vylomené.

** Arch. presidia zem. úřadu v Brně fasc. 1 č. 3166. Ovšem stalo se tak na naléhání vyšetřující komise, jež necítíc se v Třebíči bezpečnou, sama si přivedla voj. ochranu.

*** Skutečně se garda ani při výtržnostech 3. kv. nedostavila a pouze šest mužů nečinně přihlíželo od hlavní stráže. Velitel gardy Ignác Glas nenašel jiné výmluvy než že násilnosti se přihodily příliš rychle, takže nebylo možno gardu svolati, po druhé pak ztratil se bubeník! Arch. pres. z. úřadu fasc. 1/1850 č. 3326. Když však nekázeň v gardě byla větší a větší, Glas se vzdal velitelství (čn. 1850).

**** Při vyšetřování sám se přiznal, že k poděšené židovce Sali Neumannové řekl: „Spielen sie nicht Komödie.“ Omluvil se jen tím, že se domníval, že Neumannová poukazováním na své těhotenství chce vzbuditi soustrast a že těhotenství jen předstírá.

patrném počtu posádkou jsoucí — odešlo z větší části na asistenci do Třebíče. Jen s námahou byl sjednán klid pomocí měšťanského střeleckého sboru. Zajímavo jest, že stížnosti Jihlavských i jejich přání shodovaly se úplně s požadavky Třebíčských. Také v Jihlavě šlo o zastavení židovského přistěhovalectví a o vypovědění již usazených rodin, způsobem, který „by vyhovoval obecné náladě a zároveň zákonům“.*

Protižidovské výtržnosti na západní Moravě zaměstnávaly pak moravské úřady po celé léto, neboť se objevily v Brtnici a Měříně, Okříškách i některých vesnicích v okolí Třebíče. Mnohdy ovšem poslána vojenská asistence i tam, kde ničeho nebylo, nebo kde se jednalo o pouhou klukovinu. Středem zájmů úřadů však zůstávala Třebíč, neboť ani za pobytu vyšetřovací komise nepř. projevy neustávaly.

V Třebíči mnohé osoby obdržely anonymní dopisy s tištěnými plakáty, aby neprodávaly svých domů židům a nevedly se židy žádného jednání.** Odesílatele ani tiskaře letáků nebylo možno přes úsilovné pátrání zjistiti, třeba mnohé známky ukazovaly na Hofmannovu tiskárnu ve Znojmě. Brzo dostavily se ještě jiné příznaky. Vyšetřující komise, která zjistila na 50 kompromitovaných osob i z vážených rodin měšťanských, byla nucena některé z nich poslati k dalšímu vyšetřování do Jihlavy, poněvadž třebíčské obyvatelstvo si dovolovalo proti vedoucímu komise, radovi Wisnarovi pohrůžky, že komisi z Třebíče vyženou. Podkrajský chtěje napraviti nepříznivý dojem, který způsobil svým málo energickým jednáním, hlásil do Brna, že v pozadí takových projevů není odpor proti židům, ale zjevné buřičství, které se bojí, „že jejich mysterie přijdou na denní světlo.“ Pokládá prý za pravděpodobné, že výtržnosti protižidovské mají odvrátiti pozornost úřadů od této podvratné činnosti. Zároveň upozorňoval na pokoutního písaře Jaroše, kterého pokládal za agenta buřičské strany.*** Když komisař Ullmann projevil naději, že poměry v Třebíči se v krátké době zlepší, poukazoval na šíření posměšných písní proti židům a na to, že gardisté opili vojenského bubeníka a rozbili mu buben k nepotřebě.**** Snažil se z celé věci učiniti

* Omluvná adresa, podaná hr. Lažanskému Jihlavskými 10. kv. 1850. Arch. pres. z. úř. v Brně fasc. 1/1850 č. 3580.

** Jeden z těchto dopisů, poslaný z brněnského nádraží 30. IV. 1850 Ant. Přibíkovi v Třebíči, zní: Sousedi! Až budete mít něco k ujednávání nebo něco k licitirování, tak ten list přilepte na vrata a podle něho Vaši křesťanskou povinnost vykonávejte. Kterej to neudáte na vrata a necháte žida přistoupit k všemu a jesli nějakej soused do jeho příbytku přijme, tak ho kamenujte pod štandrechtem, to je jestli to nevydáte, a ohlašujte to věrným všem obyvatelům a v jiných městách vašim sousedům přátelům inkoust a pero. Přiložený plakát, tištěný 5—7 cm vysokými typy, zní: Hoch lebe der Kaiser! Hier ist der Eintritt unter 7 Ohrfeigen jedem Juden verboten. Arch. pres. zem, úř. v Brně fasc. 1/1850 č. 4030.

*** Arch. pres. z. úř. fasc. 1/1850 č. 4088.

**** Tamtéž č. 4129.

rozsáhlé spiknutí protižidovské, jež zasahuje až do Čech. Žádal proto další ponechání vojenské asistence v Třebíči aspoň do té doby, než bude zjištěno, kdo jest autorem a šiřitelem písní.

Vyšetřování mělo potud úspěch, že byli chyceni dva rozšiřovatelé písní,* kteří byli předáni soudu ve Velkém Meziříčí. Písničky i letáky objevovaly se dále. Jedna z písní měla udáno za místo vzniku Prahu a proto i české místodržitelství bylo požádáno o přispění. Nikdo však nevěděl, že jeden z autorů písní i na jarmarcích zpívaných je v Třebíči. Byl to malíř Karel Krämer, jehož několik písní a říkanek, k nimž sám nakreslil obrázky, níže podáváme.**

I.

1.

Lele, lele
M—a je tele,
on se staral o židi,
ale ne o sebe.

2.

M—a drží pytel v ruce a tuze s ním třese.
Mejtník mu pad z ruky
židovi do mouky.

3.

Žid podává bankovky
panu Flundovi do ruky.
Pan Flunda je přijímá,
že je pankrot, povídá.

4.

Žid podává Flundovi peníze,
povídá, kup si za ně řetěze
a uškrť ženu i sebe,
však nepřijdeš do nebe.

5.

K—a je ptáček dravý,
též i často je drahý.
On dům na sebe koupil
a židovi ho odstoupil.

6.

K—a je ptáček šibalský,
též i také zlodějský.
On od židů peníze bral,
o sousedy falešně hrál.

7.

Žid ten je kluk prašivá,
křesťanovi vždy vyhýbá,
on se jich tuze bojí,
často by dostal s holí.

8.

F—a je hodny tele,
on si drží žida u sebe.
Počkej kluku kořalečnická,
on ti žid kapsu vylízá.

9.

H—n mistr tesařský,
též taky kluk zlodějský,
on chtěl židovi dům prodat,
mnoho set za něj dostat.

10.

Přišel žid k němu do seknice
podával mu za dům tři tisíce.
On ho nechtěl tak lacino dát,
šest tisíc on chtěl dostat.

11.

Napomínám Vás, sousedi,
neberte do domu židi.
Žid by vás tuze šidil
a celý dům si oblíbil.
Taková by zkáza přišla,
že by celá Třebíč zašla.

12.

Protož se chraňte židů,
přivedli byste si bídu.
Žid by vás jistě utrápil,
až by Vám smrt přivábil.

* Josef Fučík, Terezie Popprová z Chrásti v Čechách. Tamtéž č. 5411.

** Písně jsou zachovány s jediným obrázkem v městském archivu v Třebíči č. 1167. V textu vynechávám všechna vlastní jména, poněvadž dosud žijí potomci zúčastněných osob.

Píseň je doprovodem k předcházejícímu líčení vztahu mezi židy a křesťany v Třebíči a obsah je celkem srozumitelný. Pan Flunda, M—a, H—n, K—a jsou jména těch, kdož podepsali žádost, aby židé se směli usazovati v Třebíči. K—a se provinil v očích svých spoluobčanů předstíranými kupy domů, jež pak postoupil židovským přistěhovalcům. F—s byl právě v těžké finanční situaci, odtud narážka na bankrot. Píseň byla pravděpodobně doprovodem k obrázku, jenž se však nezachoval.

II.

Nová píseň o vymalovanejch mladejch manželích.

zpívá se jak: Da streiten sich die Leut' herum...

1.

Přišel žid k malířovi, by ho maloval,
jak se sluši a patří, portre udělal.
Já jsem ženich bohatej, na pár renskejch nedbám,
jen když budu trefený, nevěstě ho dám. (Repet.)

2.

Malíř barvu dost míchá, se vynasnažil,
aby toho ženicha, jen dobře trefil.
Aby každej byl trefenej, jen malíř hledí,
obzvlášť tento je bohatej, dobře zaplatí.

3.

A když měl žid před svatbou, k malířovi šel,
nevěstu si vzal sebou, hroznou radost měl.
Ach on není trefený, židovka křičela,
aj vaj, on je zkažený, já bych ho nechtěla.

4.

Tak jak všecky židi jsou, když chcou neco mít,
každýho hanijou, když mají platit.
Obzvlášť tento žid si myslel: Dyť on mi sleví.
Když já mu to portre nechám, kdo mu ho koupí.

5.

Malíř byl rozzlobenej, lacino nedám.
A když nejsou trefenej, já si ho nechám.
Žid odešel s nevěstou, nevěsta povídá:
Musíme na něj schytra, snad mi ho prodá.

6.

Malířovi napadlo: Ať neco ztratím.
Proč by mě to mrzelo, já ho vyplatím.
K tomu portre hroznou svini malíř přistrčil,
aby ten špás každý viděl, na dům zavěsil.

7.

To tam bylo diváků, tomu se smáli,
dětí, židů, sedláků, ktery ho znali.
Byl tam nápis po židovsku: Ženich s nevěstou.
Lidé ti se tomu smáli: Ten má choť hezkou.

8.

Židů však to mrzelo, když to viděli.
Obrazu by konec bylo, z domu pryč strhli.
Taková věc, ta se nedá, veřejně dělat.
My ho naučíme. Šli ho žalovat.

9.

Copak on si vyžaluje, tento hloupej žid.
Když nebyl dobře trefenej, co chce na kom mít?
Zaplaťte, co komu patří, netlačte chudých,
nebudete vyvýšení, nebude z vás smích.

Postižený novomanžel Emanuel Hüber skutečně žaloval a židovský radní Mojžíš Sopfer zasazoval se u úřadů, aby malíři jeho pobuřující jednání bylo zakázáno. S jakým výsledkem nevím. (Archiv pres. zem. úřadu v Brně fasc. 1/1850 č. 4515).

III.

Ptáčník na scheibě.

1.

Co pak jest to za ptáčníka,
kam pak on tak utíká?
Jak ptáčník, tak volaví,
obojí jest mi divny.

2.

Já jsem taky chodíval
a ptáci chytával.
Však neměl jsem takový,
jak tito jsou volaví.

3.

Ptáčník, ten jde do lesa,
tento čert zas do města,
on se na plac postaví,
spoleh má na volavy.

4.

Když oni se nažerou,
jako čerti křičijou,
silně volají nahlas:
Pojďte, židi, mezi nás.

5.

My vám plac uděláme
a našich domů dáme,
jen když budete platit,
vezmem koho budem chtít.

6.

Kdybych já měl ty ptáci,
to by bylo legrací,
já bych je ven vystrčil,
sto židů bych hned chytil.

7.

Jednou jsem taky viděl,
myslivecký ptáci střílel,
on vystrčil ven sovu,
lítali ji na hlavu.

8.

Kdyby z těch nejstaršího
vzal z klece volavýho,
nemusil by sovu mít,
sto židů by moh chytit.

9.

Však takoví volaví
někdy zlej konec mají,
nepřátele též mají,
kteří na ně číhají.

10.

Tak když ptáčník odejde,
v tichosti kuna přijde.
Skočí na klec k chuďasu,
chce mu dát pěknou pusu.

11.

Volavej v kleci křičí,
kuna tam pazour strčí.
Nelekej se a neplač,
smrti naší je trakač.

K. K.